

KAS KLOJO LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS PAMATUS?

PARENGĖ JURGIS ŽELVYS

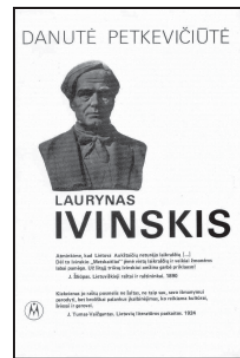
Paminklas Motiejui Valančiui Varniuose. 2013 m.
Danutės Mukienės nuotrauka

Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas 1918 m. vasario 16 d. buvo ilgus dešimtmečių vykusio šviesiausių kultūros, meno, mokslo žmonių kovos už savo valstybės savarankiškumą rezultatas. Tuo laikotarpiu kelią į nepriklausomybę grindęs Lietuvos tautinis sąjūdis istorijos tyrinėtojų šiandien vadinamas XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių modernios tautos formavimo ir politinio išsivadavimo, savos tautinės valstybės sukūrimo judėjimu. Pirmuoju lietuvių tauti-

das Stulginskis. Kai kurie šio sąjūdžio dalyviai pritarė 1863 m. sukilimo idėjoms.

Antrajam tautinio judėjimo etapui priskiriama aušrininkų, kurių priekyje buvo Jonas Basanavičius, veikla. „Aušra“ (1883–1886) daugelio laikoma lietuvių tautinio judėjimo pradininke. Jos idėjas tęsė daugiausia į inteligentus orientuotas „Varpas“ (1889–1905). Vėliau varpininkai pradėjo leisti „Ūkininką“ (1890–1905). Konser-

Iš kairės: leidinių – L. J. Juzevičiaus „Raštai“ (Vilnius, 1959), J. S. Dovydaičio „Šiaulėniškis senelis“ (Vilnius, 2009), L. Ivinskio „Metu Skaitlius“ („Metskaitliai“) (Vilnius, 1846), D. Petkevičiūtės „Laurynas Ivinskis“ (Vilnius, 1988) – viršeliai

nio judėjimo etapu laikomas žemaičių lietuviškasis sąjūdis, kuris po 1863–1864 m. sukilimo dėl caro valdžios represijų neperaugo į brandesnę platesnės visuomeninės-politinės veiklos stadiją. Šio sąjūdžio dalyviai siekė, kad Lietuva išsivadotų iš Rusijos imperijos priklausomybės. Tuo laikotarpiu judėjimui priklausė Motiejus Valančius, Mikalojus Akelaitis, Simonas Daukantas, Liudvikas Adomas Juzevičius, Andrius Ugianskis, Pranciškus Ambraziejus Kašarauskas, Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, Vladimiras Andriejauskis, Jonas Juška, Jonas Zenkevičius, Laurynas Ivinskis, Aleksandras Beresnevičius, Juozapas Silvestras Dovydaičis, Ferdinan-

vatyvioji (katalikiškoji) srovė nuo 1890 m. leido savo spaudą, tarp jų „Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą“ (1890–1896), „Tėvynės Sargą“ (1896–1904). Šis lietuvių tautinis sąjūdis per trumpą laiką peraugo į masinį judėjimą: buvo kuriamos slaptos lietuviškos mokyklos, nelegalios kultūros draugijos, valstiečių bibliotekėles (tokių vien caro valdžios susektų bibliotekėlių 1894–1904 m. buvo 38), išsiplėtojo knygnešių veikla. Į lietuvių tautinį judėjimą kasmet įsijungdavo vis daugiau žmonių. Šis judėjimas davė laukiamus rezultatus – XIX a. pab. lietuvių tauta buvo viena iš raštingiausių Rusijos imperijoje (ją lenkė tik estai ir latviai). Apie 1896 m. lietuvių tautinis

Varnių kunigų seminarijos pastatas (dabar – Žemaičių vyskupystės muziejus) Varniuose (Telšių r.). 2013 m. Danutės Mukienės nuotraukos

judėjimas ėmė brandinti politinius tautos savarankiškumo siekius. Jie buvo oficialiai paskelbti Didžiajame Vilniaus Seime (1905 m.), kuris davė didelį impulsą vadinamajam „lietuvmečiui“. Tuo laikotarpiu aktyviai mokslo, kultūros, politikos srityse, veikė Jonas Adomaitis-Šernas, Jonas Ambrozaitis, Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, Juozas Bagdonas, Saliamonas Banaitis, Jonas Basanavičius, Antanas Baranauskas, Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė-Žemaitė, broliai Mykolas, Vaclovas, Viktoras Biržiškos, Kazys Bizauskas, Anasas Bruožis, Kazys Būga, Petras Cvirka, Baltramiejus Čepulis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Jonas Dielininkaitis, Liudvika Didžiulienė, Stanislovas Didžiulis, Pranas Dovydaitis, Jonas Gaidys-Gaidamavičius, Sofija Gimbutaitė, Liudas Gira, Juozapas Albinas Herbačiauskas, Jonas Jablonskis, Martynas Jankus, Antanas Jaroševičius, Kazimieras Jaunius, broliai Antanas ir Jonas Juškos, Steponas Kairys, Juozas Kaukas, Jonas Mačys-Kėkštas, Petras Kriaučiūnas, Antanas Krikščiukaitis, Vincas Kudirka, Mykolas Kuprevičius, Gabrielius Landsbergis-Žemkalnis, Jonas Mačiulis-Maironis, Donatas Malinauskas, Pranas Mašiotas, Stasys Matulaitis, Povilas Matulionis, Jurgis Mikšas, Vladas Mironas, Juozas Kairiūkštis, Petras Klimas, Petras Kriaučiūnas, Juozapas Kukta, Juozas Miliauskas, Stanislovas Narutavičius, Vincas Palukaitis, Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Alfonsas Petrulis, Ona Pleirytė-Puidienė, Kazys Puida, Marija Putvinskaitė, Petras Rimša, Mykolas Romeris, Adomas Sketeris, Antanas Smetona, Jonas Smilgevičius, Jonas Spudulis, Adalbertas Staneika, Justinas Staugaitis, Aleksandras Stulginskis, Jurgis Šaulys, Kazimieras Steponas Šaulys, Jokūbas Šernas, Martynas Šernius, Marija ir Ignas Šlapeliai, Jonas Šliūpas, Kazimieras Ulianskis, Jonas Vailokaitis, Juozas Tumas-Vaižgantas, Adomas Varnas,

Antanas Vienuolis-Žukauskas, Vydūnas, broliai Antanas, Anupras, Jonas, Juozas, Kazimieras, Petras Vileišiai, Povilas Višinskis, Andrius Vištelis-Višteliauskas, Dovas Zaunius (vyresnysis), Morta Zau-niūtė, Antanas Žmuidzinavičius ir daugelis kitų.

Kuo išsiskyrė šis laikotarpis Lietuvos švietimo, kultūros istorijoje, kokios draugijos, organizacijos aktyviausiai veikė?

Lietuvių modernioji tauta susiformavo 1918–1940 metais. XX a. pr. įsisteigė nemažai lietuviškų kultūros draugijų. 1907–1914 m. „Saulės draugija“ įsteigė 62 pradžios mokyklas ir kursus suaugusiesiems, 1907 m. – pedagoginius kursus (duomenys neoficialūs). 1907–1914 m. „Žiburio draugija“ įsteigė apie 20 pradžios mokyklų, 1907 m. – mergaičių progimnaziją. 1905–1915 m. buvo išleistos 3 632 lietuviškos knygos. 1905 m. veiklą pradėjusi Vilniaus kanklių draugija propagavo muzikos ir dramos kūrinis. Tokius pat tikslus sau kėlė ir 1905 m. Kaune legalizuota „Dainos draugija“, kuri buvo įkurta 1899 metais. Reikšmingą įtaką Lietuvos mokslo raidai 1907–1915 m. padarė Lietuvių mokslo draugija, kurios nariai tyrė lietuvių kalbą, rinko tautosaką, plėtojo antropologinius, archeologinius, archeografinius ir istorinius tyrinėjimus. Vilniuje XX a. pradžioje savo veiklą pradėjo Vilniaus mokslo bičiulių draugija. Dailės srityje dirbusius žmones 1907–1915 m. vienijo Lietuvių dailės draugija, surengusi 8 dailės parodas. XX a. pradžioje susiformavo nauji lietuvių literatūros žanrai, iškilo iš esmės nauja lietuvių rašytojų karta, kuriai priklausė Kazys Binkis, Vincas Krėvė-Mickevičius, Vincas Mykolaitis-Putinas, Balys Sruoga, Antanas Vienuolis. Didelę įtaką grožinės literatūros kūrėjams darė Vydūno darbai – tiek jo grožinės literatūros kūriniai, tiek ir filosofija. 1919 m. Lietuvoje veikė 1 036 pradinės ir 38 vidurinės mokyklos, jų skaičius greitai augo. 1920 m. Kaune pradėjo veikti Aukštieji kursai. 1922 m. jie buvo reorganizuoti į Lietuvos universitetą. XX a. 4 dešimtmetyje jame dėstytojų daugumą sudariusį mokslinį personalą pradėjo keisti užsienio šalyse vakarietišką išsilavinimą įgiję lietuviai.